

UDK 811.163.3'367.622'366.522

UDK 811.163.4'367.622'366.522

Izvorni naučni rad

Симон САЗДОВ (Скопје)

Филолошки факултет „Блаже Конески“,
Универзитет „Кирил и Методиј“ – Скопје
s.sazdov@yahoo.com

ФЕМИНАТИВИТЕ ВО МАКЕДОНСКИОТ И ВО ЦРНОГОРСКИОТ ЈАЗИК

Во овој труд станува збор за феминативите – именки од женски род што означуваат исклучиво суштества од женски пол – во македонскиот и во црногорскиот јазик. Тие се разгледуваат главно од зборообразувачки аспект. Врз основа на состојбата во последните правописни речници на двата јазика, се извлекуваат заклучоци за присуството на овие именки во македонскиот и во црногорскиот јазик.

Клучни зборови: *феминативи, женски род, женски пол, македонски јазик, црногорски јазик*

Разликата по пол е фундаментален факт на човековиот живот, така што не изненадува фактот што таа е одразена во јазикот. Имено, на јазичен план таа биолошка бинарна опозиција нашла свој одраз во опозицијата по род, која опфаќа, меѓу другото, значителен број, главно истокоренски, именки, спротивставени според разликата во значењето: именки од машки род што означуваат суштества од машки пол, од една страна, и именки од женски род што означуваат суштества од женски пол, од друга страна. Оние именки од женски род што, ексклузивно или со едно од своите значења, означуваат суштества од женски, но не и од машки пол ги нарекуваме феминативи. Во ова множество влегуваат сите именки од женски род што означуваат суштества од женски пол, без разлика дали во јазикот имаат значенски корелатив од машки род – и дали е тој истокоренски или не (на пр. мак. *сопруг* : *сопруга*, *приправник* : *приправничка*, но *маж* : *жена*, *брат* : *сестра*, црног. *адо-лесцент* : *адолесценткиња*, *афористичар* : *афористичарка*, но *брат* : *сестра*) – или, пак, воопшто немаат таков корелатив, од биолошки, традициски или други причини (на пр. мак. *доилка*, *трудница*; *негу-*

вателка, собарка; бунџавица, прусалка, црног. дјевица, домодржница, његователџица итн.).

Имајќи го предвид начинот на кој ги определивме феминативите, јасно е дека односот меѓу јазичната и надворешнојазичната содржина ги има своите централни точки во родот (женски) како граматичка категорија и полот (женски) како биолошка категорија. Овој однос е проследен врз основа на засведочената состојба во последните правописни речници на македонскиот и на црногорскиот јазик, и може да се оцени како мошне цврст.

Деривацијата е најзначајниот начин за формално-граматичко обележување на разликата по пол и во македонскиот и во црногорскиот јазик. Таа е воедно и највообичаениот и најчесто користениот начин на создавање посебни називи, односно именки за лицата од женски пол изведени од истокоренските именки од машки род. Деривираниите феминативи по правило претставуваат семантички и формални корелативи на соодветните машки називи.

Феминативните изведенки како зборообразувачка категорија имаат модификациски карактер, т. е. кај нив формантот има семантичкокавалитативна функција – внесува дополнителна информација во значењето на основната именка, а тоа е полот на лицето именувано со неа. Надвор од модификациската категорија на феминативните деривати излегува значењето „сопруга или ќерка на лицето именувано со основата“ што се јавува кај одделни феминативи (на пр. мак. *агиница, беговица, кнегиња, султана*, црног. *агиница, беговица, књегиња*). Ова значење, кое инаку сè помалку се среќава на современ план, има мутациски карактер, т. е. изведенките што го имаат ова значење се називи на нови десигнати и кај нив формантот има семантичка функција. Во групата деривати со мутациски карактер влегуваат и оние феминативи – наспроти кои, од одредени причини, не постојат машки корелативи – изведени непосредно од глаголска, придавска или именска основа (на пр. мак. *девица, неротка, трудница; месарија, негувателка; држанка, сокачка*, црног. *алапача, дјевица, домодржница, жентурача, жентураина, његователџица*).

Морфолошкиот или афиксен начин на зборообразување е најкарактеристичен за феминативите. Во негови рамки, пак, најмногу деривати се добиени преку суфиксно зборообразување. Со својата продуктивност и застапеност во македонскиот јазик се изделува суфиксот *-ка*, додека во црногорскиот многу продуктивни се суфиксите *-ка*, *-киња* и *-ица*. Поконкретно, врз основа на состојбата присутна во двата последни правописни речници на македонскиот (1999 година) и на црногорскиот (2010 година) правопис, во македонскиот јазик дури 1150 феминативи се изведени со суфиксот *-ка*, 245 со суфиксот *-ица*, а само 2 со суфиксот *-иња*. Во црно-

горскиот 255 феминативи се изведени со суфиксот *-ка*, 185 со суфиксот *-киња*, а 160 со суфиксот *-ица*. Ваквата статистика упатува на тоа дека во македонскиот јазик доминира еден продуктивен суфикс, додека во црногорскиот со релативно блиска продуктивност се изделуваат три суфикси за изведување феминативи. Се чини дека токму таквата дистрибуција на продуктивните суфикси доведува до тоа во македонскиот јазик да се јавуваат морфонолошки пречки за изведување на некои феминативи, а таквото ограничување во црногорскиот јазик целосно отсуствува. Во продолжение се осврнуваме на факторите што ја нарушуваат системноста при изведувањето феминативи во македонскиот јазик.

Сите јазични појави се стремат кон тоа да создадат одреден систем затоа што тој овозможува поголема економичност и еднозначност на пораката, а го осигурува и нејзиниот појасен пренос. Но системот целосно не се остварува во ниту една јазична категорија (сп. именки од женски род на согласка, феминативи на *-и*, на согласка итн.) затоа што споменатата тенденција ја нарушуваат фактори од различен вид. Еден таков фактор се историските причини: наследените зборови како остатоци од застарени, непродуктивни зборообразувачки типови (сп. феминативни деривати на *-ија*, *-иња*, *-ја* итн.); заемките, кои навлегуваат од други јазици и во поголема или помала мера се адаптираат кон македонскиот јазичен систем (сп. *леди*, *мадам*, *мис* наспроти *баронеса*, *балерина* итн.) исто така се фактор за нарушување на системот). Тука спаѓа и лексичката неутрализација, која како појава настанува кога при одделни промени различна содржина добива идентичен израз (сп. *голтачка*¹ : *голтак* – со промена на *к* во *ч* – и *голтачка*² : *голтач*). Неутрализацијата опстанува кога неутрализираните зборови имаат ретка употреба (мала честота) или кога се употребуваат во оддалечени, различни контексти. Во спротивно, неутрализацијата се одбегнува на тој начин што за едното значење ќе се искористи друг суфикс (сп. *работница* и *работничка*).

Посебен фактор на нарушување на системноста кај феминативите се морфонолошките пречки. Имено, суфиксот *-ка*, со кој најчесто се изведуваат феминативите, во одредени случаи се судира со завршоци на мотивирачки зборови со кои би формирал необични гласовни групи. Во таа смисла може да се зборува за блокирање на феминативните деривати од страна на формата на соодветниот машки парник. Особено непогодни за изведување феминативи се именките од машки род од следниов тип: *биолог*, *идеолог*, *психолог*; *демагог*, *педагог*; *драматург*, *хирург*; *стратег* и др. Интересно е тоа што црногорскиот јазик нема проблеми со образување на овие феминативи: *биолошкиња*, *педагошкиња*, *психолошкиња*, *демагошкиња* итн. Со оглед на тоа што македонскиот суфикс што му со-

одветствува на црногорскиот -киња е -инка (сп. *Чехиња/Чехинка, Гркиња/Гркинка*), може да се размислува односните феминативи во македонскиот јазик да се образуваат со суфиксот -инка: *биологинка, педагогинка, психологинка*. Единствената причина што во македонскиот стандарден јазик отсуствуваат феминативни корелати на овие именки треба да се бара во неприемливоста на формите од типот: *биолошка, идеолошка* итн. за означување лица од женски пол. И новопредложените образувања веројатно ќе најдат на, барем првичен, отпор, но имаат изглед за прифаќање. Велиме „единствената“ затоа што обидите да се изнајде друго оправдување за отсуството на феминативите од тој тип не се уверливи. Така, не можеме да заклучиме дека тука влијае надворешнојазичната реалност, бидејќи не е понеобично во актуелниот миг на нашето живеење едно лице од женски пол да биде, да речеме, стоматолог отколку, да речеме, професор. Тоа што формите на овие феминативи се совпаѓаат со соодветните придавски форми од женски род (сп. **стоматолошка : стоматолошка ординација*) не може да се земе за релевантен фактор затоа што слична ситуација имаме и кај редица други феминативи, каде што тој фактор не дејствува ограничувачки (сп. *бездомничка : бездомничка судбина, наставничка : наставничка плата*). Присуството на именката од машки род во реченицата *Драматург на проектот е Виолета Цолева...* и покрај тоа што станува збор за лице од женски пол не може да се објасни со типот на синтаксичката релација. Напротив, тој тип на синтаксичка релација во конкретната реченица е резултат на необичноста на соодветниот феминатив. Непогодни за деривација се и поголемиот број двосложни именки на -ец (*борец, но соборец и соборка; творец, но чудотворец и чудотворка* итн.). Особено добра илустрација за нивната непогодност е *стрелец*. Имено, и покрај неговата доминација над *стрелач* (РМЈ: *стрелач в. стрелец*), феминативот е деривиран од *стрелач* (*стрелачка*), токму како резултат на непогодноста на *стрелец* за изведување феминативи.

До отсуство на феминатив доаѓа и кога именката наспроти која би требало да стои феминативот како значенски парник од женски род – е двозначна. Тоа се т.н. непарни именки, кои означуваат и машко и женско лице без оглед на нивната форма (*борец, мртовец, психолог, убиец; индивидуа, персона, странка; лице...*). Во овој труд го напуштаме терминот непарни именки, кој е инаку широко прифатен кај нас, затоа што постои опасност под овој поим да се подразберат и оние феминативи кои немаат свој парник поради биолошки, традициски или други причини (*родилка, доилка, држанка, бунџавица* и др.). Терминот непарни именки во овој труд го заменуваме со терминот епиценум(и), широко прифатен во англофонската традиција. Полот кај епиценумите може да се сигнализира

описно: *жена убиец, женско лице...* Значи, епиценумите се именки што означуваат суштества од двата пола, но не ги разликуваат според полот, т. е. не ја покажуваат разликата по пол во еден јазик.

Феминативите во најголем број случаи се најфункционалното и најекономичното јазично средство за упатување на лица од женски пол. Тие овозможуваат да се избегне судирот меѓу полот на лицето и родот на именката што упатува на него. Феминативите како укажувачи на полот се одобено информативни кога се однесуваат на лице чие име и презиме не е транспарентно во поглед на полот и воопшто во случаи кога се единствениот показател на полот на лицето на кое се однесуваат.

Забележливо е далеку поголемото присуство на феминативите во реченици со релација на идентификација наспроти реченици со релација на вистинска предикација. Референтноста на феминативите во рамките на првиот тип реченици, односно нивната нереферентност во вториот, има директно влијание врз таквата состојба. Имено, феминативите далеку почесто се употребуваат во рамките на определениот именски дел на глаголско-именскиот прирок, како и во случаите на апозиција (тие се, како што е познато, резултат на релација на идентификација), а поретко во рамките на неопределениот именски дел на глаголско-именскиот прирок, како и во случаите на предикативен супстантивен атрибут – независно од тоа дали е интегриран или не (тие, пак, како што знаеме, се резултат на релација на вистинска предикација).

Иако мошне ретко, се среќаваат и случаи кога одбегнувањето на феминативот има свое оправдување. Имено, има реченици во кои феминативот е двозначен, па затоа тој не е во функција на јасноста на исказот. Неговата двозначност произлегува оттаму што во рамките на овој тип реченици опсегот на модификаторот на феминативот може да се сфати на два начина, па лицето означено со феминативот може да се протолкува како припадник на множеството „жена (односно женско лице)“, но и како припадник на множеството „човек (односно лице воопшто)“. Во таа смисла, употребата на соодветниот машки парник за означување женско лице е оправдана во реченици од овој тип, под услов тие да го бараат толкувањето дека едно женско лице е најуспешен спортист во една земја воопшто, а патем кажано е од женски пол. Имено, машкиот парник е еднозначен: го приклучува лицето (во случајов од женски пол) кон множеството „човек, т. е. лице воопшто“. Може да се помисли дека овие согледувања имаат исклучиво теоретска вредност, односно дека во практика секогаш е јасно за кое множество станува збор. Но, сепак, не е така. На пример, и покрај тоа што во спортот лицата од машки и од женски пол се натпреваруваат во различни конкуренции, се случува да

настапат на иста патека, во исто време, да совладуваат исти должини – како што е случај на пливачките маратони. Исто така, се случува некои лица од женски пол да стигнат на целта пред некои лица од машки пол при што се актуализираат погореизнесените согледувања. И при разните избори за најуспешни, најпопуларни лица и сл., каде покрај во машка и во женска конкуренција, се прогласува и апсолутен победник, треба да се обрне соодветно внимание при употребата, односно неупотребата на феминативите.

За избегнување на двосмисленоста на исказот понекогаш наместо синтетички, со феминатив, женскиот пол на лицето може да се сигнализира и аналитички (*жена директор*). Така, наспроти *Таа е првата директорка на училиштето*, која е двозначна врз основа на кажаното во претходниот случај, речениците *Таа е првиот директор на училиштето*, односно *Таа е првата жена директор на училиштето* се еднозначни. Во првата станува збор за лице од женски пол што е воопшто првиот носител на функцијата директор на училиштето, а во втората се работи за женско лице кое е првото лице од женски пол што е носител на функцијата директор на училиштето. Можна е уште една варијанта: *Таа е првата жена директорка на училиштето*, но овде може да стане збор за редундантност, со оглед на двојното сигнализирање на полот на лицето.

Во врска со можноста полот на лицето да се сигнализира аналитички наместо синтетички, сметаме дека тоа е прифатливо само во контексти во кои феминативот е потенцијално двозначен и при потребата од експлицитно сигнализирање на полот на лицето претставено со епиценум (на пр. *жена убиец*). Во сите други случаи таквиот начин на укажување на полот го оценуваме како појава која не е во духот на македонскиот јазик или, најблаго речено, не се користат можностите што ги нуди зборообразувачкиот систем на македонскиот јазик. Се задржуваме одделно на овој момент затоа што се забележува дека при преведување од англиски јазик на македонски преведувачите често го преведуваат, па така на пример англиското *policewoman* почесто се среќава како *жена полицаец* отколку како *полицајка*.

Што се однесува до англискиот јазик, него го оценуваме како еден од факторите што влијаат ограничувачки на феминативите во македонскиот јазик, а секако и на црногорскиот. Во поткрепа на овој став би го истакнале следново: граматичката категорија род има суштински различен статус во македонскиот и во црногорскиот јазик наспроти статусот во англискиот јазик. Фактот што во англискиот јазик, за разлика од македонскиот и црногорскиот, нема согласување по род во рамките на именската синтагма и пошироко – во рамките на реченицата, укажува на тоа

дека оваа граматичка категорија го нема она значење за синтаксичката структура на англискиот јазик што го има во македонскиот и во црногорскиот јазик. Ова мора да се има предвид за да не се случи не само да не се избере најсоодветниот јазичен израз туку и да се направат граматички грешки, односно да не се спроведе граматичкото правило на согласување по род меѓу две именки во една именска синтаagma, на пример наместо кандидатката *Афердита Мустафа* да стои кандидатот *Афердита Мустафа*.

Феминативите претставуваат значајно сведоштво за општествената положба на лицата од женски пол низ историјата, како и за промените што се случуваат на тој план. Така, постоењето на феминативи наспроти кои нема машки парници, освен во случаите кога станува збор за природни, биолошки причини (на пр. *доилка*, *задојница*, *родилка*, *штирка* итн.), укажува на традиционално женски занимања на нашиве простори (на пр. *бабица*, *инструментарка*, *месарија*, *негувателка*, *редарица*, *сновачка*, *тажачка* и сл.) или, пак, на особини што традиционално им се припишуваат само на жените (*бегалка*, *брканка*, *бунџавица*, *вапанка*, *зувејачка*, *кокетка*, *наспница*, *портарка*, *прусалка*, *токменица*, *уседелка*, *црнка* и др.).

Промена во општествениот статус на жената може да се проследи преку изменетата семантика на некои феминативи. Така, на пример, феминативот *министерка* според РМЈ, кој одразува една постара состојба, значи „сопруга на министер“. Тоа е, секако, последица на тоа што во минатото функцијата министер не била обична за жените, барем на нашиве простори. Меѓутоа, денес овој феминатив значи само „женско лице што врши министерска функција“. Всушност, како резултат на изменетата улога на жената во општеството, дошло до семантичко поместување кај феминативот *министерка*.

На современ план, пак, во извесни случаи феминативите се сведоштво на фаворизирање на лица од женски пол. Имено, во редица огласи за слободни работни места – како приватни, така и државни – наместо очекуваните именки од машки род, кои, инаку, се необележани во однос на полот, се јавуваат феминативи. На тој начин, всушност, целокупната популација од машки род е изземена од групата потенцијални кандидати за едно работно место. Овде би сакале да го нагласиме следното: сметаме дека заднината на ваквата состојба (која, патем речено, може да е најразлична) не може да го оспори изнесеното согледување. Имено, прашањето дали станува збор за престижно работно место или не (настрана што тоа, се чини, е мошне релативна работа: она што за неког е крајно неприлично, за друг може да е прашање на опстанок) итн. – сметаме дека не

влијае врз констатираната состојба: секој оглас во кој наместо машкиот парник, којшто е необележан по пол, се јавува феминатив – претставува дискриминација на машките лица.

Сепак, забелешката дека на современ план во извесни случаи феминативите се сведоштво на фаворизирање на лицата од женски пол не треба да се сфати како оценка на општата положба на жената денес. Напротив, најмногу што може да се каже во прилог на таа положба е дека таа се подобрува во споредба со онаа во минатото, но дека сè уште, се чини, не може да стане збор за потполна рамноправност. Добра илустрација на нерамноправниот третман на жените од страна на општеството ни даваат различните конотации што ги придобиле феминативите од една страна, и значенски соодветните машки парници, од друга, при што редовно полошата конотација им припаѓа на феминативите. Еден пример за таквата состојба е парот од денотативно идентичните (се разбира, со разлика во полот) мак. *ерген* и *стара мома*, црног. *нежења* и *усједјелица*. Станува збор за неженето машко лице и немажено женско лице. Сепак, на *ергенот/нежења* најчесто се гледа како на човек што не е во брак по свој избор, кој живее среќен, па дури и слободен живот, додека *старата мома/усједјелица* најчесто буди претстава за неубаво женско лице, кое живее несреќен и неисполнет живот, главно како последица на тоа што не успеала да се омажи. И за женското лице што го нуди своето тело за пари постои феминативот *проститутка*, кој има изразито негативна конотација. За машкото лице кое заработува на истиот начин присутен е називот *жиголо*, кој ако воопшто носи негативна конотација, таа е далеку поблага во однос на онаа што ја има женскиот парник. И *веиштерот* и *веиштерката*, односно *вјеиштац* и *вјеиштица*, поседуваат натприродна моќ која ја користат за нанесување зло, но само *веиштерката/вјеиштица* е и „лоша жена“ (в. РМЈ).

Факторите што ја условуваат употребата на феминативите во македонскиот и во црногорскиот јазик се: граматичката структура на овие јазици, јасноста на исказот (значи, дали станува збор за лице од машки или, пак, од женски пол) и економичноста на исказот.

Од друга страна, меѓу факторите што ја ограничуваат употребата на феминативите се вбројуваат: двосмисленоста на некои искази што содржат феминативи, меѓујазичните влијанија, во прв ред влијанието од англискиот јазик, необичноста на едно занимање, функција и сл. за жената, а во македонскиот јазик и морфонолошките пречки.

И покрај тоа што втората група е побројна, најважните фактори се на страната на феминативите. Затоа, сметаме дека на феминативите треба да се гледа не само како на пожелни туку и како на неопходни јазични единици во рамките на македонскиот и на црногорскиот јазичен систем.

Разгледувајќи ги феминативните деривати во, тогаш, српскохрватскиот јазик, Б. Ќориќ вели дека „иако во јазикот постојат и формални и семантички услови за формирање на називи за лица од женски пол, реализацијата е со ограничен опсег“ (1982: 13–14). Според Ќориќ, тоа се објаснува со фактот што машкиот корелатив во многу случаи има значење на општ род. Затоа, заклучува Ќориќ, тешко е да се објасни кога и под кои услови се јавуваат женски називи за означување на лица од женски пол, како што е тешко да се објасни и честото колебање во употребата на машки и женски називи за означување лица од женски пол. Во овој труд се обидовме да ја претставиме состојбата во македонскиот и во црногорскиот јазик од аспект на феминативите и да пронајдеме одреден образец за нивната употреба, како и да го објасниме опсегот на нивната деривација во двата сродни словенски јазици.

Литература

А. Единици на кирилица

- Димитровски Т. и др. (1961–1966). *Речник на македонскиот јазик* (= РМЈ). Скопје: Македонска книга.
- Конески, Б. (1953). *Грамматика на македонскиот литературен јазик*. Скопје: Просветно дело.
- Конески, К. (1995). *Зборообразувањето во современиот македонски јазик*. Скопје: Бона.
- Конески, К. (1999). *Правописен речник на македонскиот литературен јазик*. Скопје: Просветно дело.
- Минова-Ѓуркова, Л. (1994). *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*. Скопје: Радинг.
- Минова-Ѓуркова, Л. (1998). *Македонски јазик*. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej.
- Саздов, С. (2007). *Феминативите во македонскиот стандарден јазик*. Скопје: Менора.
- Тополинска, З. (1974). *Грамматика на именската фраза во македонскиот литературен јазик*. Скопје: МАНУ.
- Ђорић, Б. (1982). *Моциони суфикси у српскохрватском језику*. Београд: Филолошки факултет.
- Цветковски, Ж. и др. (ред.). (2017). *Правопис на македонскиот јазик*. Скопје: ИМЈ и Култура.

Б. Единици на латиница

- Babić, S. (1986). *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*. Zagreb: JAZU.
- Corbett, G. (1991). *Gender*. Cambridge, New York, Port Chester, Melbourne & Sydney: Cambridge University Press.
- Cruse, D. A. (1986). *Lexical Semantics*. Cambridge, New York, Port Chester, Melbourne & Sydney: Cambridge University Press.
- Huddleston, R. (1984). *Introduction to the Grammar of English*. Cambridge, New York, Port Chester, Melbourne & Sydney: Cambridge University Press.
- Jackson, H. (1988). *Words and Their Meaning*. London and New York: Longman.
- Lyons, J. (1968). *Introduction to Theoretical Linguistics*. Cambridge, London, New York & Melbourne: Cambridge University Press.
- Lyons, J. (1977). *Semantics*. Cambridge, New York & Melbourne: Cambridge University Press.
- Palmer, F. R. (1981). *Semantics*. Cambridge, New York, Port Chester, Melbourne & Sydney: Cambridge University Press.
- Perović, M. A. i dr. (red.). (2010). *Pravopis crnogorskoga jezika i rječnik crnogorskoga jezika (pravopisni rječnik)*. Podgorica: Ministarstvo prosvjete i nauke.
- Robins, R. H. (1990). *A Short History of Linguistics*. London & New York: Longman.
- Taylor, J. R. (1989). *Linguistic Categorization*. Oxford: Clarendon Press.

Симон САЗДОВ

**FEMINATIVES IN MACEDONIAN AND
MONTENEGRIN LANGUAGE**

The paper discusses the feminatives – feminine gender nouns that exclusively denote female sex beings – in Macedonian and Montenegrin. The main point of interest is their word-formation in both languages. Taking into account the situation in the latest orthographic dictionaries of both Macedonian and Montenegrin, the author discusses the presence of these nouns in the respective languages.

Key words: *feminatives, feminine gender, female sex, Macedonian, Montenegrin*